

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-06>
УДК 341.233.1:[663:339.168](091)(477.5)"185/189"

Микола Понирко

магістр історії, аспірант

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Вул. Києво-Московська, 24, 41400, Глухів, Україна

Email: mikolapontrko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9312-5010>

**ДІЯЛЬНІСТЬ АКЦИЗНОГО НАГЛЯДУ
ПІД ЧАС ЗАПРОВАДЖЕННЯ КАЗЕННОГО ПРОДАЖУ
АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ УКРАЇНИ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті аналізується діяльність акцизних управлінь міністерства фінансів Російської імперії під час запровадження казенного продажу спиртовмісних напоїв на Лівобережжі України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. На основі джерельних матеріалів та архівних документів Державних архівів Сумської, Чернігівської та Харківської областей, характеризується діяльність акцизних управлінь. З'ясовано, що зміни в центральному апараті міністерства фінансів, який займався непрямим стягненням податків, позначилися й на діяльності акцизних управлінь на території українських губерній Лівобережжя України. Акцизні управління тут набули більших регуляторних повноважень стосовно обкладення суб'єктів оподаткування,

Як цитувати: Понирко, М. Діяльність акцизного нагляду під час запровадження казенного продажу алкогольних напоїв на Лівобережжі України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»,* вип. 61, 2022, с. 132-163, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-06>.

How to cite: Ponyrko, M. Activities of Excise Supervision During the Introduction of State Sales of Alcoholic Beverages on the Left Bank of Ukraine at the End XIX – of the Early XX Century. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History,* no. 61, 2022, pp. 132-163, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-06>. (In Ukrainian)

було збільшено кадровий склад акцизних установ та збільшено грошові витрати на господарчі операції акцизних управлінь. У їх складі було сформовано нові структури чиновників, підпорядкованих міністерству фінансів. Висвітлено причини запровадження казенної винної монополії, серед яких варто відмітити хронічну кризу перевиробництва винної промисловості, яка не була побічним наслідком монополії, а передувала їй. Зазначено те, що прибутковість казенного продажу спирту була значною та невпинно зростала. Водночас запровадження казенного продажу алкогольних напоїв містило небезпеку збільшення залежності від питних доходів значної частини бюджету. Відмічено, що зростання прибутків з обігу спиртних напоїв обумовлювалось переважно підвищенням обкладення виробничих показників суб'єктів оподаткування, поряд з варіюванням закупівельних розверсточних цін на спирт-сирець та ректифікований спирт, аніж зростанням розпиту спиртовмісних напоїв народонаселенням. Запровадження казенного продажу спирту призвело до вищої, порівняно з акцизною системою оподаткування спиртовмісних напоїв, переплати населення при розпитті спиртовмісних напоїв. Під час реалізації казенної винної монополії на території Чернігівської, Полтавської та Харківської губерній органи акцизного нагляду, враховуючи фактор переважання дрібного сільськогосподарського винокуріння при розверстці, вимушені були гарантувати заводам мінімальну поставку, враховуючи розміри виробництва заводів губернії. У зв'язку з обмеженням розпиту торгівлі спиртних напоїв на Лівобережжі України поширювався незаконний продаж алкогольних напоїв, який, незважаючи на заходи поліційного характеру акцизних наглядачів, не вдавалося припинити. Із запровадженням винної монополії розпиття міцних напоїв населенням скоротилося, адже реформа змінила умови виробництва вина і порядок продажу, але не вплинула на причини, котрі обумовили споживання міцних напоїв, насамперед, тому що ці причини залежали від низки соціальних і культурних факторів, а не від організації торгівлі спиртом.

Ключові слова: винна монополія, губернські акцизні управління, торгівля спиртними напоями, Лівобережна Україна.

Становлення і розвиток системи управління державними фінансами в Україні, удосконалення організаційно-правових засад її функціонування вимагають належного науково-методичного забезпечення, для чого важливим є звернення до історичного досвіду. Непрямі податки, зокрема акцизи, продовжують відігравати важливу роль у забезпеченні доходної частини державного бюджету, відтак ефективне управління державними фінансами у цій галузі

має принципове значення. Дослідженою не повною мірою залишається діяльність різноманітних регіональних державних фінансових установ Російської імперії на рівні державних фінансових структур губернії, особливо на Лівобережжі України.

Сучасна історіографія вже зверталася до аналізу організаційно-правових засад діяльності органів акцизного нагляду Російської імперії на території українських губерній. З-поміж праць, створених протягом останнього часу, варто згадати розвідки Г. А. Жолобової, Я. В. Соловйова, А. А. Чинчика (Zholobova 2015; Solovev 2003; Chynchuk 2016). Особливої уваги заслуговують праці публіцистів та збірники офіційної звітності кінця XIX – початку XX ст. (Gredinger 1897; Lokot' 1908; Fridman 1916; Shvanebakh 1903). Водночас діяльність органів акцизного нагляду в українських губерніях Лівобережної України у контексті запровадження казенного продажу алкогольних напоїв потребує більш ґрунтовного дослідження.

Необхідно комплексно проаналізувати діяльність акцизних управлінь міністерства фінансів імперії Романових під час запровадження казенного продажу спиртовмісних напоїв на Лівобережжі України у зв'язку з накопиченням значного джерельного матеріалу кінця XIX – початку XX ст., зокрема документів розміщених в Державних архівах Сумської, Чернігівської та Харківської областей. Висвітлення організаційних та нормотворчих заходів акцизних управлінь під час запровадження казенного продажу спиртовмісних напоїв на Лівобережжі України є метою цієї статті.

Великі реформи посилювали роль торгівельно-промислового капіталу, призвели до усвідомлення владою незалежності законів економічного розвитку від політичної волі, вимагали покращення роботи фінансового відомства, особливо в управлінні державними фінансами (Solovev 2003).

Найбільшою статтею непрямих доходів в бюджеті Російської імперії був дохід зі спиртних напоїв (Lokot' 1908, 192-193; Fridman 1905, 26). Доходи з акцизу спирту в 1901 р. склалися з таких частин: спирт і горілка — 291,5 млн. руб., пиво і мед — 11,5 млн. руб., інше — 5,4 млн. руб., з патентів — 4,5 млн. руб.

Вибір системи контролю над обігом спиртних напоїв піддавався низці змін. Підвищення прибутків зі спиртних напоїв обумовлювалось підвищенням обкладення, аніж зростанням розпиття.

Чистий прибуток від урядової монополії, згідно зі звітами головного управління неокладних зборів і казенного продажу спирту, є наступним (див. табл. 1):

Таблиця 1. Чистий прибуток від урядової монополії (млн. руб.)
(Lokot' 1908, 193).

Роки	1895 р.	1896 р.	1897 р.	1898 р.	1899 р.	1900 р.	1901 р.
Валовий прибуток	11,5	29,7	53,5	103,4	111,4	119,1	166,4
Чистий прибуток	4,7	9,7	15,0	32,3	37,4	36,8	52,8

Акциз в наведеній таблиці в прибутки не входив. Також не врахували попередні видатки казначейства на запровадження монополії, які склали протягом 1895–1901 рр. 120,7 млн. руб., та інші надзвичайні видатки в 26 млн. руб. Таким чином чистий прибуток від монополії складав 1,7 млн. руб (Kazyonnaya prodazha vina 1900, 163-165; Lokot' 1908, 191, 193-194). У 1902 р. загальний дохід по відділенню непрямих податків склав 428,5 млн. руб. Але до цієї ж статті доходів варто віднести і дохід від казенної винної операції, віднесений до відділення урядових регалій, який становив в 1902 р. 484,5 млн. руб. Збільшення непрямих податків в 1902 р. порівняно з 1901 р. (686,6 млн. руб.) склало 226,4 млн. руб.

У звіті головного управління неокладних зборів і казенного продажу напоїв за 1902 р. передусім відмічено, що в доходному бюджеті імперії Романових «...не можна не відмітити значної стабільності у відсотковому відношенні між прямими і непрямими податками: за 11 розглянутих років (1892–1902 рр.) вищезазначене відношення коливалось між 16,7-83,3 % (1900 р.) і 14,1-85,9 % (1892 р.). У 1902 р. загальна сума прямих податків складала 133,1 млн. руб. (15,9 %), сума непрямих податків — 705,6 млн. руб. (84,1 %)» (пер. з рос.) (Kazyonnaya prodazha vina 1900, 165; Fridman 1905, 26).

Загальна сума непрямих податків за 1902 р. складала 705,6 млн. руб., а в середньому за попередні десять років — лише 598,2 млн. руб. (Lokot' 1908, 202-203; Shvanebakh 1903, 27-29).

Акциз зі спиртних напоїв, якщо підраховувати разом із доходом від казенного продажу спиртних напоїв, складав в 1902 р. 523,6 млн. руб., в 1901 р. — 476,3 млн. руб., за 1892–1901 рр. — 351,5 млн. руб. (див. табл. 2).

Таблиця 2. Надходження непрямих податків в 1902 р. (млн. руб.)
(Lokot' 1908, 202-203).

Назви непрямих податків	1902 р.	В порівнянні з розрахунками кошторисів
Акциз з спирту	39,1	+4,5
Доход від казенного продажу спирту	484,6	+21,8

Таким чином особливо великі надходження спостерігаються за тими статтями, які належали до масового споживання (ДАЧО, ф. 213, оп. 1, spr. 26, ark. zv 24, ark. 45 ark.; Shvanebakh 1908, 31-32).

На 1892 р. співставлення непрямих і непрямих податків у відношенні до суми всіх доходів складало 52,44 %. У доповіді С. Ю. Вітте 1893 р. зазначалося, що вони «мають суттєву перевагу над прямими в тому відношенні, що стягнення їх набагато легше» (пер. з рос.) (Lokot' 1908, 203). Тільки в перший рік міністерства С. Ю. Вітте були підвищені податки на пиво та хлібні вина. Серед непрямих податків значне місце належало питним доходам. Тому реформа в цій галузі призвела до вагомих змін в центральному апараті міністерства фінансів, який займався непрямим стягненням податків (див. табл. 3-4). Непряме обкладення протягом 1892–1901 рр. можна охарактеризувати наступною таблицею (див. табл. 3):

Таблиця 3. Непряме обкладення в період 1892–1901 рр.(млн. рублів)
(Solovev 2003, 172).

Доходи	Відсоток зростання загальної суми в 1901 р. порівняно з 1892 р.	Розподіл на душу населення в копійках	
		1892 р.	1901 р.
Питний	16,3	2,28	2,34
Всі непрямі доходи	47,0	3,90	5,11

Під питним доходом тут враховано лише дохід з акцизу зі спирту і вина. Дійсна переплата населення при розпитті була вищою внаслідок запровадження казенного продажу спирту (Lutohin 1915, 25-26).

Таблиця 4. Зростання реальних витрат на утримання місцевої адміністрації міністерства фінансів (млн. руб.)
(Solovev 2003, 372).

Назва структурних підрозділів	1892 р.	1897 р.	1903 р.	Зростання в %
Казенні палати	3146690	3257085	5983058	90,1
Казначейства	4452600	4746105	7699901	72,9
Акцизні управління	7158676	9109807	12889356	80,1
Податкова інспекція	1065393	1763154	2887613	171,0
Всього	18906947	23633103	35921980	90,0

На захист існуючої акцизної системи висловлювалися ліберальні економісти. Зазначалося, що «казначейство буде нерозважним господарем в такому чисто комерційній і складній справі, як питна торгівля» (пер. з рос.) (Zholobova 2015, 384; Solovev 2003, 173-174). У 1892 р. питний дохід збагатив казначейство на 268,8 млн. руб. Як відзначала Л. Н. Зайцева, в податковій галузі «винна монополія давала Міністерству фінансів надзвичайні повноваження і необмежені можливості і була для нього набагато вигідніше акцизної системи (пер. з рос.). Крім того,

на початку 90-х років XIX ст. намітилися тривожні для казначейства тенденції, наприклад, знижувався питний дохід. Якщо в 1885 р. на душу населення розпивалося 1,46 галона, то в 1893 р. цей показник становив 0,97 галона (Ozerov 2008, 485). Певну роль у цьому відіграла діяльність питних присутствій, котрі «дбаючи про протверезіння населення, в багатьох місцях виявили намагання до скорочення, а часто навіть і до повного припинення питної торгівлі» (пер. з рос.) (DASO, f. 818, op. 1, spr. 180, ark. 174, zv.). У доповіді державного контролера за 1895 р. зазначалося: «Очевидно, питний дохід дійшов до меж, за якими подальше його зростання можливе лише в пропорційному відношенні до росту народонаселення, а також при розширенні самого розпиття спиртовмісних напоїв» (пер. з рос.) (Gredinger 1897, 5-6, 68; Kazyonnaya prodazha vina 1900, 65-67). «Головною думкою питної монополії, — писав С. Ю. Вітте в своїх “Спогадах”, — полягала в тому, що ніхто не може продавати вино, інакше як держава, і виробництво вина повинно бути обмежено тими розмірами, в яких це вино купує держава, а відповідно, і відповідати тим умовам, які держава вимагає як покупець» (пер. з рос.). М. І. Фрідман пов'язував запровадження казенної монополії з «ідеалізацією минулого», з поверненням до думки про вирішальний вплив державної влади (Solovev 2003, 175-178; Fridman 1916, 118). Це була повна відмова від позиції М. Х. Бунге, який намагався встановити певні межі для втручання міністерства фінансів в економічне життя, і це був якісно інший рівень порівняно з міністерством обережного І. О. Вишнеградського (Zholobova 2015, 690-691). Після запровадження в 1895 р. казенного продажу спиртовмісних напоїв збільшило навантаження на департамент неокладних зборів «абсолютно виняткових масштабів». Тому у складі міністерства фінансів 1896 р. було створено центральну установу під назвою Головне управління неокладних зборів і казенного продажу напоїв (Fridman 1916, 118).

У складі міністерства фінансів було виокремлено раду з казенного продажу напоїв, яка складалася з товариша міністра (голови), начальника управління, управителів відділеннями неокладних зборів і казенного продажу напоїв, помічників управителів і членів, призначених за поданням міністра. До компетенції ради належали справи,

які стосувалися меж цін на поставлений за рахунок казначейства спирт, об'єми таких поставок, межі продажних цін на казенні напої, розверстки між винокурними заводчиками поставок спирту за рахунок казначейства, прохання про побудову винокурних заводів (Kazyonnaia prodazha vina 1900, 67).

«Казенний продаж спирту не по силам адміністрації і занадто дороговартісний для населення, а тому дорівнює крупному додатковому податку, запровадженому при тому не в загальному порядку, а з міркувань одного відомства» (пер. з рос.) — писалося у «Віснику Європи» (ДАКхО, ф. 537, оп. 1, спр. 179, арк. 45, зв., 50, зв., 51; Solovev 2003, 17-18). Важливо, що прибутковість казенного продажу спирту була значною та зростала. П. Х. Шванебах вказував на небезпеку реформи, яка збільшувала залежність значної частини бюджету від питних доходів (1/4-1/3) (Zholobova 2015, 317; Lutohin 1915, 28-29). У 1893 р. ця частина складала 3,10 %, в 1894 р. — 4,03 %, в 1895 р. — 5,87 %, в 1896 р. — 12,26 %, в 1897 р. — 15,72 %, в 1898 р. — 16,97 %. На 1903 р. доходи від продажу склали 387,3 млн. руб. З 1892 р. до 1902 р. витрати на управління зросли на 213,8 %.

Про благотворний вплив питної реформи, зокрема на Лівобережжі України, відзначала преса (Kazyonnaia prodazha vina 1900, 144-145, 283, 298, 302-305). Одночасно втрата питних доходів змушувала місцеві органи самоврядування звертатися за субсидіями до міністерства фінансів.

Полтавський губернатор Бельгардт Олександр Карлович в 1897 р. відгукувався так про запровадження питної монополії: «Намагання міністерства фінансів захистити населення від шкідливих наслідків розпиття злякисного вина досягнуто. За загальними відгуками казенне вино доброякісне. Багаточисленні відгуки з сіл засвідчують, що пияцтво значно скоротилося, там де немає шинків» (пер. з рос.) (Kazyonnaia prodazha vina 1900, 152-153, 172). Подібним чином висловлювалися й чернігівський губернатор Андрієвський Євгеній Константинович та харківський губернатор Тобізен Герман Августович фон (Kazyonnaia prodazha vina 1900, 277-279). Харківський губернатор також поряд із цим відмічав несприятливі наслідки позбавлення сільських громад значної

частини доходів, раніше отримуваних від питних закладів (*Kazyonnaya prodazha vina 1900, 96*).

Крім того, полтавський та чернігівський губернатори пропонували центральним урядовим установам низку заходів для припинення вуличного пияцтва, визнаючи, однак, що подолати це суспільне явище заходами тільки поліцейського характеру не можливо. Необхідно відмітити такі несприятливі соціальні наслідки запровадження казенного продажу спиртних напоїв: «Важко очікувати, щоб із запровадженням винної монополії розпиття міцних напоїв поміж сільського населення скоротилося, адже реформа змінила умови виробництва вина і порядок продажу, але не вплинула, та й не могла вплинути, на причини, котрі обумовили споживання міцних напоїв, оскільки причини це похідна цілого ряду соціальних і культурних факторів і ці причини не залежать від влаштування торгівлі спиртом» (пер. з рос.) (*Kazyonnaya prodazha vina 1900, 284-286*).

Голова Полтавської губернської земської управи Лизогуб Федір Андрійович відмічав сутужне становище осіб, які втратили заробіток від запровадження казенного продажу спирту: «В Полтавській губернії залишилися особи, які втратили свої винагороди, це — 2637 сімей, які заробляли виключно продажем вина. Всі ці люди склали майже $\frac{1}{2}$ % населення губернії, вимушені були шукати нову роботу на іншому терені, втискуючись в зайняту іншими особами галузь трудових операцій. Складність становища цих колишніх продавців вина, вони вимушені були відмовитись від сільської осілості і переселитися в міста, збільшивши багаточисленний пролетаріат» (пер. з рос.) (*Kazyonnaya prodazha vina 1900, 306-308*).

Запровадження казенного продажу спиртвмісних напоїв неминуче призвело до посилення господарської діяльності акцизних управлінь (ДАЧО, ф. 144, оп. 1, spr. 762, ark. 10, zv., 11, zv., 12, zv., 13, zv. 106 ark.). З 1894 р. на них було покладено завідування казенного продажу спирту. У губернському акцизному управлінні визначалися посади управителя, старшого ревізора, молодшого ревізора, старшого техника, молодшого техника, секретаря, помічника секретаря, бухгалтера і помічника бухгалтера. В окружному акцизному

управлінні були визначні посади наглядач акцизних зборів, старший дільничний наглядач, молодший помічник наглядача, діловод, старший контролер, молодший контролер і наглядач (DASO, f. 4, op. 1, spr. 72, ark. 37, zv.; DASO, f. 818, op. 1, spr. 442, ark. 265, zv.; DASO, f. 4, op. 1, spr. 91, ark. 99).

Міністр фінансів за узгодженням з державним контролером міг затверджувати нові посади по продажу спирту. На 1 січня 1899 р. казенним продажем спирту займалося більше 36 тис. вільнонайманих службовців (DAXO, f. 501, op. 1, spr. 205, ark. 32, zv., 37; Ozerov 2008, 88-90). В 1898 р. при губернських акцизних управліннях в якості дорадчих установ були створені господарські комітети (DACHO, f. 144, op. 1, spr. 762, ark. 10, 106 ark.). На 1903 р. було створено 500 складів, 30 тис. казенних винних лавок і найнято на вільнонайману службу приблизно 65 тис. чоловік; (Kazyonnaya prodazha vina 1900, 21, 37-38; Shvanebakh 1903, 49-50). Одним із завдань питної реформи з самого початку було формування нових структур чиновників, підпорядкованих міністерству фінансів і посилення влади міністерства фінансів на місцях (Zholobova 2015, 418).

Внаслідок запровадження винної монополії на території українських губерній Лівобережжя, зростав незаконний продаж алкогольних напоїв, який в тому числі на території регіону, незважаючи на заходи поліцейного характеру акцизних наглядачів не вдавалося припинити (DASO, f. 4, op. 1, spr. 14, ark. 49, zv.; DASO, f. 4, op. 1, spr. 72, ark. 117, zv., 118, zv., 120-123, zv., 144, zv.). Серед чинників, що спричиняли контрабанду і таємну торгівлю спиртом, необхідно відмітити продаж деякими заводчиками спирту оптовикам-спекулянтам.

В українських губерніях Лівобережжя України дрібне сільськогосподарське винокуріння було переважним типом (Fabrichno-zavodskaya promyshlennost po Poltavskoy gubernii 1905). Найголовнішим матеріалом для винокуріння були картопля і бурякові залишки (Kazyonnaya prodazha vina 1900, 57). Згідно з даними звіту департаменту неокладних зборів в 1892 р. українські губернії Лівобережжя України відсоток сільських складів оптової торгівлі безводним спиртом становив 54,5 % (Gredinger 1897, 94).

Виносна торгівля пивом не обмежувалася, відкриття пивних лавок з розпивною торгівлею дозволялася з дозволу управителя акцизними зборами та з губернатором. Зокрема, в Харківській губернії була дозволена виносна торгівля пивом з бакалійних лавок (таких дозволів було видано 17) (DACHO, f. 1040, op. 1, spr. 60, ark. 79, zv. 86 ark.; Kazyonnaya prodazha vina 1900, 43-44, 65).

Система акцизу з пивоварних заводів обкладалася не за ємністю заторних чанів у відрах та не за кількістю дозволених заторів, а за вагою солоду (DACHO, f. 213, op. 1, spr. 26, ark. 54, 45 ark.).

За офіційними звітними даними вироблення відра 40° горілки коштувало казні 1 руб. 90 коп., враховуючи не тільки купівельну вартість спирту і посуду, очищення і перевезення горілки, платню вільнонайманого персоналу, охорони і збирачів, але і такі витрати як утримання адміністрації при губернських акцизних управліннях, роз'їзді, премії чиновникам акцизного нагляду і поліції, нарешті виплати містам і земствам замість зборів за патенти (Kazyonnaya prodazha vina 1900, 65).

Казенна ціна відра 40° вина — 7 руб. 60 коп., відра столового вина вищої очистки — 10 руб. Якщо відрахувати 1 руб. 90 коп. (в Харківській губернії — відро вина коштувало казні в середньому 208 руб. 86 коп., при загальноімперських показниках в 195 руб. 62 коп. Із цього варто вирахувати 5 руб. 48 коп. на виплати організаціям з тверезості), монопольний дохід з відра звичайної горілки становив 5 руб. 70 коп. Порівняно з 1880 р., коли при 7-ми копійчаному акцизі, відро 40° горілки оплачувалося податком в 2 руб. 80 коп., обкладення в 1899 р. вдвічі збільшилося, порівняно з 1894 р., коли акциз рахувався на рівні 10 коп., податки збільшилися на 1 руб. 40 коп. або на 40 % (Shvanebakh 1903, 56-57, 60-61). Споживання вина в Харківській губернії на душу населення становило 0,59 відра вина 40° в середньому за 1895–1897 рр. В 1898 р. цей показник становив 0,47 відра вина, а в 1899 р. — 0,55 відра вина.

Фаховий дослідник винної монополії П. Х. Шванебах, спираючись на факти як офіційної статистики, так і на динаміку розвитку власне винокуріння, в тому числі і в регіонах Російської імперії, доводив, що затьжна криза винної промисловості не була побічним наслідком

монополії, а передувала їй. Криза перевиробництва виникла від падіння і стагнації стаціонарного збуту спирту всередині імперії Романових і від скорочення його вивозу за кордони (*Kazyonnaya prodazha vina* 1900, 25-26; Chunchuk 2016, 121). Якщо прослідкувати кількісно цей фактор розвитку винокурної промисловості, то отримаємо наступні показники (див. табл. 5):

Таблиця 5. Стаціонарний збут спирту в імперії Романових в 1890–1896 рр. (Shvanebakh 1903, 70-71).

	Викорка	Споживання	Вивіз	Залишок на 1-е січня наступного року
	(Мільйони відер в 40°)			17,2 на 01.01.1889 р.,
1890	75,9	64,6	10,2	15,7
1891	71,1	60,4	9,8	15,3
1892	67	61,2	2,3	17,2
1893	69,1	61,7	5,4	17,6
1894	74,8	63,2	5,8	18,3
1895	74,2	63,5	4,6	20,2
1896	75,7	62,2	4,6	23

Коли монополію поширили на інші райони з різноманітними сільськогосподарськими заводами, то при розвертці уряд вимушений був гарантувати заводам мінімальну поставку в 5000 відер 40° спирту і лише невдоволений у такий спосіб попит підлягав розвертці між всіма заводами району (*DASO*, f. 4, op. 1, spr. 72, ark. 34-36, zv.). Після 1895 р. основна норма поставки була збільшена в два рази, до 10000 відер, для Чернігівської та Полтавської губерній норма збільшилася до 13 тис. відер, для Харківської губернії — до 25 тис. відер (*Gredinger* 1897, 73-76; *Kazyonnaya prodazha vina* 1900, 26-28; *Ministerstvo finansov*. 1904–1913 1914, 117; Shvanebakh 1903, 73). Про запровадження казенного продажу спирту в 1901 р. власники винокурних заводів Новоизибківського

повіту Чернігівської губернії серед іншого висловлювали думки про необхідність концентрації в руках уряду всього спирту імперії (Zholobova 2015, 396; Shvanebakh 1903, 74-75).

Під назвою «виноградного вина» допускали до продажу тільки напої, отримані спиртовим бродінням соку свіжого чи зав'яленого винограду (Zholobova 2015, 87, 308). Загальна викурка спирту протягом 1910–1911 рр. становила 123,8 млн. відер, серед них 63 % припадали на сільськогосподарські заводи. Переробка кукурудзи, картоплі і хліба в спирт підвищила оплату зазначеної сировини. На винокурінні створені були різноманітні промисли (Denisov 1913, 38-39). Станом на 1906 р. розвиток винокурної промисловості в Російській імперії помітно залежав від вивозу продуктів на закордонні ринки (див. табл. 6). Однак міністерство фінансів пропонувало встановити обмеження у галузі експорту спирту припиненням вивізних премій. Існуюче законодавство заохочувало вивіз спирту складанням з нього акцизу, експортований спирт користувався безакцизними відрахуваннями в сумі премії і дорожні витрати. Вивізна премія на спирт будь-якої міцності встановлена в розмірі $3\frac{1}{2}$ % з відра безводного спирту, понад норму при вивозі спирту очищеного, міцністю не нижче $95\frac{1}{2}$ %, відраховується ще й $\frac{1}{2}$ % на відро. Безакцизні відрахування на дорожні витрати визначаються в залежності від часу знаходження спирту в дорозі. За розрахунком, встановленим в статті 500 статутів акцизних, видання 1901 р., безакцизне відрахування на сирий спирт виражалось 11,2 коп., а з спирту очищеного — 16 коп. за відро 40° (DASO. F. 4. Op. 1. Spr. 70. Ark. 12, zv.; DAKhO. F. 501. Op. 1. Spr. 205. Ark. 27, 35, zv.; Denisov 1913, 40-41; Pylypenko 2007, 57-58).

Таблиця 6. Динаміка вивезеного за кордон спирт з імперії Романових в сирому і очищеному вигляді протягом 1901–1910 рр. (Denisov 1913, 40-41; Pylypenko 2007, 57-58).

Роки	Вивіз спирту (млн. від. 40°)	Відраховано в премію					
		На дорожні витрати		Власне в премію		Всього	
		Тисячі					
		Від.	Руб.	Від.	Руб.	Від.	Руб.
1901	1,2	10,3	33,1	53,5	171,2	63,8	204,2
1903	2,3	18,7	60,0	101,8	325,8	120,6	385,8
1905	3,4	38,8	124,1	136,5	436,9	175,3	561,0
1907	2,1	20,9	67,0	111,2	355,7	132,1	421,8
1909	7,1	110,0	351,8	350,0	1.120,3	460,0	1.472,1
1910	8,6	167,7	536,7	408,3	1.306,6	576,0	1.843,4

Виноробна, горілчана і спиртова промисловість Російської імперії до кінця XIX ст. досягла значних показників виробництва. Великі винокурні заводи складали в українських губерніях імперії Романових 7 % від загальної кількості. Запровадження акцизної системи контролю над обігом алкогольних напоїв було одним із чинників збільшення вивозу спочатку сирого спирту, а після запровадження казенного продажу спирту — очищеного спирту. На початку XX ст. переважна кількість спирту вивозилася саме з України, причому значення заводів розташованих в українських губерніях кількісно збільшується з 2,9 % в 1906 р. до 7,9 % в 1911 р. Переважно спирт вивозився з українських губерній Лівобережжя України (Kazyonnaia prodazha vina 1900, 4; Pylypenko 2007, 57-58).

В Чернігівській губернії в 1908 р., доходу винної монополії надійшло 9,4 млн. руб. В 1908 р. в Чернігівській губернії надійшло 86 тис. руб. від видачі акцизних свідоцтв. В Харківській губернії в 1909 р. працювало 51 винокурних заводів, на яких викурювали 219 млн. відер спирту щорічно. Також працювали 22 пивно-медових заводів. В Харківській губернії за 1908 р., надійшло доходу винної монополії надійшло 17,2 млн. руб. За 1908 р. в Харківській губернії надійшло 523 тис. руб.

питного доходу власне від акцизу вина. В місті Харків в 1900 р. питну торгівлю проводили 483 підприємства з оборотом 7 млн. руб. У Полтавській губернії в 1908 р. діяло 64 винокурних заводи з оборотом 4542 тис. руб. і 1020 робітниками. У Полтавській губернії в 1908 р., дохід з винної монополії становив 13,7 млн. руб. В 1908 р., в Полтавській губернії від акцизу вина надійшло доходу 141 тис. руб. (DASO, f. 4, op. 1, spr. 91, ark. 28, zv. 30, zv. 31, zv.; Yasnopolskiy 1913, 140-141, 212-213, 221).

Варто відзначити, що при збільшенні чисельності співробітників акцизних установ неодноразово підкреслювалася нераціональна організація праці чиновників і нерівномірний їх розподіл по губерніях. До виплат відсоткового збору вперше були залучені оптові склади вина і спирту, а також фабрики і заводи, які виробляли підакцизні товари (Ministerstvo finansov. 1904-1913 1914, 102-103, 106). В 1905 р., в цілому було збільшено ставку акцизу з продуктів пивоваріння та дріжджів (DASO, f. 4, op. 1, spr. 72, ark. 9, zv.).

В 1914 р. в результаті посилення критики «п'яного бюджету» (держбюджету наповнюваного за рахунок суттєвого підвищення акцизів на спиртотмісні напої) в правлячих колах, на чолі з Миколою II, переважила думка щодо необхідності рішучої боротьби з пияцтвом, що знайшло вираження в рескрипті від 30 січня 1914 р. до Міністра Фінансів видання якого супроводжувалося призначенням міністром фінансів П. Л. Барка замість В. Н. Коковцева. 22 серпня 1914 р. було заборонено продаж спирту, горілки, все виробництво етилового спирту було спрямовано на технічні потреби фронту і медичних центрів. Однак заборона продажу горілки не призвела до зниження показників алкогольних напоїв (Zholobova 2015, 701-702).

В 1894 р. в Російській імперії було 2097 винокурних, 1080 пивоварних, 331 ректифікаційний завод, 3960 оптових складів і 129961 закладів роздрібною торгівлі спиртними напоями. Загальна кількість власників досягала 140 тис. осіб (Kazyonnaya prodazha vina 1900, 17).

Певна частка спирту, заготовлювалася для прийняття казначейством (4/5 річної потреби або 80 %) за встановленою ціною (щорічно встановлювалася міністром фінансів) з кожного винокурного заводу. Для українських губерній Лівобережжя України,

зокрема в 1899 р., ця частка спирту становила 15 тис. відер з Полтавської та Чернігівської та в 25 тис. відер з Харківської губерній (DASO, f. 4, op. 1, spr. 32, ark. 4, 77, 169 ark.; DASO, F. 4, op. 1, spr. 91, ark. 3, zv., 4, zv.; DAKhO, f. 501, op. 1, spr. 205, ark. 23, zv. 24, zv. 25, zv., 26; Kazyonnaya prodazha vina 1900, 74-75, 77-78). Показники викурки заводів відрізнялися навіть серед українських губерній Лівобережжя України. В середньому показники виробництва досягали в Полтавській та Чернігівській губерніях — 26900 відер, а в Харківській — 50000 відер. За домовленістю між міністром фінансів і землеробства і державного майна 1899 р., було визнано можливим влаштування нових заводів винокуріння протягом 1899–1901 рр., але з максимальною межею викурки від 50 до 60 % середнього показника виробничих потужностей, тобто для Лівобережжя України це було приблизно 15 тис. відер алкогольних напоїв (з можливістю максимального збільшення викурки за особливого дозволу міністра фінансів до 125 тис. відер).

Губернські хімічні лабораторії контролювали необхідний градус алкогольних напоїв, і серед іншого сприяли покращенню якості вина проводячи постійний нагляд за відповідністю алкогольних напоїв, що йшли на продаж прийнятим стандартам. Центральні лабораторії наглядали за діяльністю губернських акцизних лабораторій: лабораторія в Санкт-Петербурзі, зокрема, наглядала за діяльністю Харківської, Одеська — за діяльністю Чернігівської і Полтавської (DACHO, f. 144, op. 1, spr. 762, ark. 10, zv., 11, zv., 12, zv., 13, 106 ark; Kazyonnaya prodazha vina 1900, 96). Зростаючі виплати безакцизних відрахувань пояснюються тією обставиною, що винна монополія поширилася на губернії з великою частиною сільськогосподарською викуркою, зокрема в Харківській губернії цей показник становив приблизно до 31,38 коп. на відро 40°.

В 1912 р. у всіх районах казенної винної операції нараховували 2983 винокурних заводів, 524 спиртоочисних приватних заводів і відділів, 1 спиртоочисний казенний завод, 43 відділів при казенних складах, 323 очисних складів в казенних приміщеннях, 12 очисних складів в орендованих приміщеннях, 6 запасних самостійних (звітують перед губернським акцизним управлінням) та несамостійних (звітують перед казенним винним складом, з якого магазини отримували алкогольні

напої). До запровадження казенного продажу вина у всіх районах дії продажу нараховували 2090 винокурних заводів, а в 1912 р. їх було 2983, тобто більше на 893 заводи або ж на 42,73 %. Порівняно з 1911 р. (2935 заводів) їх кількість у звітному році зросла на 48. До запровадження казенного продажу вина у всіх районах дії продажу річний розмір очистки спирту нараховував 33671500 відер, що у відношенні до розміру споживання вина на той час (67928800 відер) складало 49,6 %, причому переважна частина ректифікату в той час вивозилася за кордон, і вино для внутрішніх ринків вироблялося із неректифікованого спирту. При дії ж казенного продажу вина алкогольні напої виробляються виключно з ректифікаційного спирту. Очисних казенних винних складів, які виробляли вино, в 1912 р. було на 3 менше порівняно з 1911 р., оскільки в 1911 р. було закрито, зокрема Валківський склад Харківського акцизного управління (Finansovuyi otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god 1913, 2-3). Якщо з загальної кількості проданих в 1912 звітному році алкогольних напоїв (96522429 відер) відрахувати вино продане для вивозу за кордон, в кількості 8931 відер, то власне споживання вина визначається в 95116093 відер. Фінансові результати казенного продажу алкогольних напоїв за звітний 1912 р. мають наступні показники (див. табл. 7, 8):

Таблиця 7. Фінансові результати казенного продажу алкогольних напоїв за звітний 1912 р. (Finansovuyi otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god 1913, 3).

Показники	Результати
Валовий дохід	823894286 руб. 24 коп.
Витрати	197585821 руб. 50 коп.
Чистий прибуток	626308464 руб. 74 коп.

Таблиця 8. Фінансові результати казенного продажу напоїв в акцизних управліннях українських губерній Лівобережжя України за 1912 р.

(Finansovyiy otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii
za 1912 god 1913, 15-16).

Найменування акцизних управлінь і кількість проданих напоїв (в відрах)	Полтавське		Харківське		Чернігівське		Всього	
	1931243,85		2507586,93		1461485,55		5900316,33	
Найменування статей	Рублі к.	3 розрахунку на 1 відро	Рублі к.	3 розрахунку на 1 відро	Рублі к.	3 розрахунку на 1 відро	Рублі к.	3 розрахунку на 1 відро
Доход Від продажу напоїв	16 235305 руб. 69 коп.	8 руб. 40,67 коп.	21 071885 руб. 17 коп.	8 руб. 40,32 коп.	12 291520 руб. 81 коп.	8 руб. 41,03 коп.	49 598711 руб. 67 коп.	8 руб. 40,61 коп.
Всього доходів	16 273005 руб. 61 коп.	8 руб. 42,62 коп.	21 132866 руб. 46 коп.	8 руб. 42,76 коп.	12 348745 руб. 19 коп.	8 руб. 44,94 коп.	49 754617 руб. 26 коп.	8 руб. 43,25 коп.
Всього витрат	3609403 руб. 72 коп.	1 руб. 86,90 коп.	5 389298 руб. 15 коп.	2 руб. 14,92 коп.	3141042 руб. 12 коп.	2 руб. 14,92 коп.	12 139743 руб. 99 коп.	2 руб. 05,75 коп.
Чистий прибуток	12 663601 руб. 89 коп.	6 руб. 55,72 коп.	15 743568 руб. 31 коп.	6 руб. 27,84 коп.	9 207703 руб. 07 коп.	6 руб. 30,02 коп.	37 614873 руб. 27 коп.	6 руб. 37,50 коп.

Порівняно з попередніми роками в 1912 р., виявилися наступні зміни (див. табл. 9-11):

Таблиця 9. Порівняння результатів
казенного продажу алкогольних напоїв за 1912 р.
(Finansoviyu otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god 1913, 3).

Показники	Порівняно з 1910 р.	Порівняно з 1911 р.
Валовий дохід	+59460194 руб. 54 коп.	+41817694 руб. 31 коп.
Витрати	+7607381 руб. 82 коп.	+13155015 руб. 36 коп.
Чистий прибуток	+51852812 руб. 72 коп.	+28662678 руб. 74 коп.

Таблиця 10. Фінансові результати казенного продажу напоїв
в акцизних управліннях українських губерній
Лівобережжя України за 1910-1912 рр.
(Finansoviyu otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god 1913, 16).

Найменування акцизних управлінь	Продано казенних напоїв			Загальна вартість одного відра напоїв		
	Роки			Роки		
	1910 р.	1911 р.	1912 р.	1910 р.	1911 р.	1912 р.
	Відер			Руб. коп.		
Полтавське	1741940,77	1827602,40	1931243,85	1 руб. 99,37 коп.	1 руб. 95,54 коп.	1 руб. 85,52 коп.
Харківське	2221108,34	2340058,91	2507586,93	2 руб. 08,37 коп.	1 руб. 98,24 коп.	2 руб. 13,15 коп.
Чернігівське	1231982,02	1307585,51	1461485,55	2 руб. 24,01 коп.	2 руб. 23,24 коп.	2 руб1. 2,56 коп.
Загалом	5195031,13	5475246,82	5900316,53	2 руб. 09,20 коп.	2 руб. 03,31 коп.	2 руб. 03,96 коп.

Сума витрат на виробництво відра проданого алкоголю на Лівобережжі України складала (див. табл. 11):

Таблиця 11. Порівняння результатів казенного продажу
алкогольних напоїв за 1912 р. на Лівобережжі України
(Finansoviyu otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god 1913, 4).

Губернії	1910 р.	1911 р.	1912 р.
Чернігівська, Полтавська та Харківська губернії	5,23 коп.	4,95 коп.	4,35 коп.
По європейській частині імперії Романових	5,14 коп.	5,08 коп.	4,77 коп.
В середньому	5,20 коп.	5,16 коп.	4,86 коп.

Сума витрат за статтею вартості спирту проданих алкогольних напоїв (за середньої заготівельної ціни сирого спирту) на Лівобережжі України мала наступні показники (див. табл. 12):

Таблиця 12. Сума витрат за статтею вартості спирту
проданих алкогольних напоїв на Лівобережжі України (коп.)
(Finansoviyu otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god 1913, 6).

Губернії	1910 р.	1911 р.	1912 р.
Чернігівська, Полтавська та Харківська губернії	72,02 коп.	66,77 коп.	64,85 коп.
По європейській частині імперії Романових	72,75 коп.	65,28 коп.	72,03 коп.
В середньому	72,21 коп.	67,92 коп.	74,77 коп.

Сума витрат за статтею ректифікації спирту на одне відро проданого вина склали (див. табл. 13):

Таблиця 13. Сума витрат за статтею ректифікації спирту на одне відро
проданого вина на Лівобережжі України (коп.)
(Finansoviyu otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god 1913, 6).

Губернії	1910 р.	1911 р.	1912 р.
Чернігівська, Полтавська та Харківська губернії	13,33 коп.	13,19 коп.	12,96 коп.

По європейській частині імперії Романових	12,10 коп.	11,79 коп.	12,62 коп.
В середньому	12,06 коп.	11,66 коп.	12,45 коп.

За кількістю проданих казенних спиртовмісних напоїв в 1912 р., акцизні управління розташовуються наступним чином (див. табл. 14, 15):

Таблиця 14. Кількість проданих казенних спиртовмісних напоїв в 1912 р. (млн. руб.) (Finansoviy otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god 1913, 8-9).

Найменування акцизних управлінь	Продано відер в 1912 р.	Порівняно з:	
		1910 р.	1911 р.
Харківське	2507587	+286479	+167528
Полтавське	1931244	+189303	+103642
Чернігівське	1461486	+229504	+153900
Всього	96522429	+6979982	+4872193

Таблиця 15. Продаж спирту акцизними управліннями на Лівобережжі України за 1912 рік (Finansoviy otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god 1913, 16).

Найменування акцизних управлінь	Продано		Відправлено спирту і вина в інші управління		Всього витрачено		Залишок на 1 січня 1913 р.				
	Відер в 40°	На суму Руб.	Відер в 40°	На суму Руб.	Відер в 40°	На суму Руб.	Спирого спирту	Ректифікованого спирту	Вироблених напоїв	Всього	На суму
Полтавське	1931 243	12 85 162	80 538	54131	21 12 235	14 06141	13 6974	118867	10 5243	3610 85	24 0287

Харківське	25 07 586	16 22 249	08 95 57	43 5877	33 820 86	21 14 051	76739	280801	11 5179	452719	29 2882
Чернігівське	14 61 485	918 698	13 59 7 26	856 163	291 5311	18 34 013	28 4809	82774	86 587	454171	28 5495

Спирт для денатурації в 1912 звітному році заготовлювався з торгів і господарським способом. Крім того, для потреб денатурації перероблялися казенні нижчі сорти ректифікату і відходи спирточисного виробництва. За кількістю проданого казенного денатуралізованого спирту в 1912 р. акцизні управління розташовуються у такій послідовності (див. табл. 16):

Таблиця 16. Кількість проданого казенного денатуралізованого спирту в 1912 р. (млн. руб.)
(Finansoviy otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii
za 1912 god 1913, 13-14).

Найменування акцизних управлінь	Продано відер в 1912 р.	Порівняно з:	
		1910 р.	1911 р.
Харківське	6873514	+2175865	+843430
Полтавське	5583001	+2773654	+1850235
Чернігівське	3152655	+1336350	+709331
Всього	206364703	+73960335	+34324711

Фінансові результати казенного продажу алкогольних напоїв за звітний 1914 р., як показано з таблиці, виражені в таких сумах (див. табл. 17):

Таблиця 17. Відомості про обороти грошей
від казенної винної операції в 1912 р. (руб.)

(Finansovyiy otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god 1913).

Найменування акцизних управлінь	обороты грошових сум від казенної винної операції на 1 січня 1912 р.	Виручено в 1912 р.	Всього з прибутків з залишком	обороты грошових сум від казенної винної операції на 1 січня 1913 р.
Полтавське	504131	16485901	16990033	512762
Харківське	430030	21400261	21830292	490433
Чернігівське	351432	12498416	12849848	416915

Фінансові результати казенного продажу алкогольних напоїв за звітний 1914 р., як показано з таблиці, виражені в таких сумах (див. табл. 18, 19):

Таблиця 18. Фінансові результати казенного продажу
алкогольних напоїв за звітний 1914 р.

(Finansovyiy otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1914 god 1915, 2).

Показники	Результати
Валовий дохід	466735887 руб.
Витрати	151647946 руб.
Чистий прибуток	315087940 руб.

Таблиця 19. Порівняння результати казенного продажу
алкогольних напоїв за 1914 р., з 1912–1913 рр.

(Finansovyiy otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1914 god 1915, 2).

Показники	Порівняно з 1912 р.	Порівняно з 1913 р.
Валовий дохід	-357158399 руб.	-426112124 руб.
Витрати	-45937875 руб.	-66050533 руб.
Чистий прибуток	-311220524 руб.	-360061590 руб.

Кількість проданих казенних вина і спирту в 1914 р. акцизними управліннями українських губерній Лівобережжя України була такою (див табл. 20):

Таблиця 20. Кількість проданих казенних вина і спирту в 1914 р. акцизними управліннями українських губерній Лівобережжя України (відер) (Finansoviyi otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1914 god 1915, 5-6).

Найменування акцизних управлінь	Продано відер
Харківське	1286408
Полтавське	1021671
Чернігівське	874805
Загалом	54533700

Фінансові результати казенного продажу напоїв в акцизних управліннях українських губерній Лівобережжя України за 1914 р. були такими (див. табл. 21, 22, 23):

Таблиця 21. Фінансові результати казенного продажу напоїв за 1914 р., в акцизних управліннях українських губерній Лівобережжя України (Finansoviyi otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1914 god 1915).

Найменування акцизних управлінь і кількість проданих напоїв (в відрах)	Полтавське 1021670,57 відер		Харківське 1286407,86 відер		Чернігівське 874805,01 відер		Всього 3182883,44 відер	
	Рублі к.	З роз- рахун- ку на 1 відро	Рублі к.	З роз- рахун- ку на 1 відро	Рублі к.	З роз- рахун- ку на 1 відро	Рублі к.	З розра- хунку на 1 відро
Доход	8606	8 руб.	108	8 руб.	71055	8 руб.	265	8 руб.
Від продажу напоїв	182 руб. 34 коп.	42, 36 коп.	18918 руб. 44 коп.	41, 02 коп.	49 руб.	12, 24 коп.	30650 руб.	33, 54 коп.

Всього доходів	866 0372 руб.	8 руб. 47, 67 коп.	108 52671 руб.	8 руб. 43, 64 коп.	712 5201 руб.	8 руб. 14, 49 коп.	266 38245 руб.	8 руб. 36, 92 коп.
Всього витрат	275 0628 руб.	2 руб. 69, 23 коп.	360 3227 руб.	2 руб. 80, 10 коп.	259 5449 руб.	2 руб. 96, 69 коп.	894 9305 руб.	2 руб. 81, 17 коп.
Чистий прибуток	590 9744 руб.	5 руб. 78,44 коп.	724 9444 руб.	5 руб. 63, 54 коп.	452 9752 руб.	5 руб. 17, 80 коп.	176 88940 руб.	5 руб. 55, 57 коп.

Таблиця 22. Продаж спирту акцизними управліннями
на Лівобережжі України

(Finansoviyi otchyt po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1914 god 1915).

Найменування акцизних управлінь	Продано		Відправлено спирту і вина в інші управління		Всього витрачено		Залишок на 1 січня 1915 р.				
	Відер в 40°	На суму Руб.	Відер в 40°	На суму Руб.	Відер в 40°	На суму Руб.	Сирого спирту	Ректифікованого спирту	Вироблених напоїв	Всього	На суму
Полтавське	102 1670	894 768	405 61	324 32	113 5917	991 734	355 126	283606	200 008	838 741	734 561
Харківське	128 64 07	113 0371	491 277	430 885	181 805 4	159 6504	320 457	1619343	197 151	213 6952	187 7761
Чернігівське	874 805	770 428	576 852	474 886	152 2641	130 7830	110 0428	228816	128 779	145 8025	128 4061

Таблиця 23. Відомості про оборот грошей
від казенної винної операції в 1914 р. (млн. руб.)
(Finansovuyiy otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1914 god 1915).

Найменування акцизних управлінь	обороти грошових сум від казенної винної операції на 1 січня 1914 р.	Виручено в 1914 р.	Всього з прибутків з залишком	обороти грошових сум від казенної винної операції на 1 січня 1915 р.
Полтавське	493598	8867426	9361024	4093
Харківське	465841	11147063	11612905	3810
Чернігівське	351160	7267780	7618940	3830
Загалом	19241863	478342347	497584211	340746

Таким чином діяльність органів акцизного нагляду Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., під час запровадження казенного продажу спиртовмісних напоїв, загалом призвела до вагомих змін в центральному апараті міністерства фінансів, який займався непрямим стягненням податків, що зокрема позначилося й на діяльності акцизних управлінь на території українських губерній Лівобережжя України. Акцизні управління на території Лівобережжя України набули більших регуляторних повноважень стосовно обкладення суб'єктів оподаткування. Збільшено кількість співробітників акцизних установ та збільшено грошові витрати на господарчі операції акцизних управлінь, у їх складі було сформовано нові структури чиновників, підпорядкованих міністерству фінансів.

Серед маловраховуваних дослідниками причин запровадження казенного продажу спиртовмісних напоїв варто відмітити затяжну кризу винної промисловості, яка не була побічним наслідком монополії, а передувала їй, що змушувало міністерство фінансів радикально перебудовувати нормотворчу і фіскальну діяльність акцизних управлінь для підтримання загальноімперського фінансового балансу в належному стані.

Серед непрямих податків значним обсягом вирізнялися питні доходи. Безсумнівним фактом є те, що прибутковість казенного продажу спирту велика і вона зростала. З іншої сторони запровадження казенного продажу алкогольних напоїв несла в собі небезпеку збільшення залежності бюджету від питних доходів. Однак, варто відмітити й те, що підвищення прибутків зі спиртних напоїв обумовлювалось підвищенням облікової ставки оподаткування виробничих показників суб'єктів оподаткування, поряд з варіюванням закупівельних розверсточних цін на спирт-сирець та ректифікований спирт, аніж зростанням розпиття спиртовмісних напоїв населенням губерній Лівобережжя України. Запровадження казенного продажу спирту мало вищу порівняно з акцизною системою оподаткування суб'єктів облікову ставку оподаткування спиртовмісних напоїв. Це викликало переплату населенням вартості спиртовмісних напоїв при масовому споживанні.

При реалізації казенної винної монополії на території Чернігівської, Полтавської та Харківської губерній органи акцизного нагляду, підпорядковані міністерству фінансів імперії Романових, враховуючи фактор переважання в українських губерніях Лівобережжя України дрібного сільськогосподарського винокуріння при розверстці, вимушені були гарантувати заводам мінімальну поставку, враховуючи розміри виробництва винокурних заводів тієї чи іншої губернії. Втрата питних доходів спричинила збільшення фінансової залежності місцевих органів самоврядування від субсидій міністерства фінансів.

У зв'язку з обмеженням розпивної торгівлі спиртовмісних напоїв, зокрема на Лівобережжі України, поширювався незаконний продаж алкогольних напоїв, який незважаючи на заходи поліційного характеру акцизних наглядачів, не вдавалося припинити.

Із запровадженням винної монополії розпиття міцних напоїв сільським населенням скоротилося незначно, адже реформа змінила умови виробництва вина і порядок продажу, але не вплинула, та й не могла вплинути, на причини, котрі обумовили споживання міцних напоїв, оскільки причини залежали від низки соціальних і культурних чинників, які водночас не залежали від влаштування торгівлі спиртом. Перспективи подальших розвідок вбачаються

в дослідженні впливу «сухого» законодавства 1914–1917 рр. на території губерній Лівобережної України.

Список джерел та літератури / List of sources and literature

Chynchyk, A. *Rozvytok doktryny opodatkuvannia v ukrainskii ekonomichnii dumtsi (druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata ekonomichnykh nauk. L'viv, 2016. (In Ukrainian)

Чинчик, А. *Розвиток доктрини оподаткування в українській економічній думці другої половини XIX – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Львів, 2016.

Denisov, V. *Nasha promyshlennost (po povodu e'konomicheskoy zapiski Ministerstva finansov).* Sankt-Peterburg, 1913. (In Russian).

Денисов, В. *Наша промышленность (по поводу экономической записки Министерства финансов).* Санкт-Петербург, 1913.

Derzhavny'j arxiv Chernigivs'koyi oblasti (DACHO), f. 1040, op. 1, spr. 60, 86 ark. (In Russian)

Державний архів Чернігівської області (ДАЧО), ф. 1040, оп. 1, спр. 60, 86 арк.

DACHO, f. 144, op. 1, spr. 762, 106 ark. (In Russian)

ДАЧО, ф. 144, оп. 1, спр. 762, 106 арк.

DACHO, f. 213, op. 1, spr. 26, 45 ark. (In Russian)

ДАЧО, ф. 213, оп. 1, спр. 26, 45 арк.

Derzhavny'j arxiv Sums'koyi oblasti (DASO), f. 4, op. 1, spr. 14, Ark. 49, zv. (In Russian)

Державний архів Сумської області (ДАСО), ф. 4, оп. 1, спр. 14, Арк. 49, зв.

DASO, f. 4, op.1, spr. 32, 169 ark. (In Russian)

ДАСО, ф. 4, оп.1, спр. 32, 169 арк.

DASO, f. 4, op. 1, spr. 70, Ark. 12,zv. (In Russian)

ДАСО, ф. 4, оп. 1, спр. 70, Арк. 12,зв.

DASO, f. 4, op. 1, spr. 72, Ark. 34-36,zv. (In Russian)

ДАСО, ф. 4, оп. 1, спр. 72, Арк. 34-36,зв.

DASO, f. 4, op. 1, spr. 91, Ark. 28, zv, 30,zv, 31, zv. (In Russian)

ДАСО, ф. 4, оп. 1, спр. 91, Арк. 28, зв, 30,зв, 31, зв.

DASO, f. 818, op. 1, spr. 180, Ark. 174, zv. (In Russian)

ДАСО, ф. 818, оп. 1, спр. 180, Арк. 174, зв.

DASO, f. 818, op. 1, spr. 442, Ark. 265, zv. (In Russian)

ДАСО, ф. 818, оп. 1, спр. 442, Арк. 265, зв.

Derzhavny'j arxiv Xarkivs'koyi oblasti (DAKhO), f. 501, op. 1, spr. 205, Ark. 32, zv., 37.
(In Russian)

Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 501, оп. 1, спр. 205, Арк. 32, зв., 37.

DAKhO, f. 537, op. 1, spr. 179, Ark. 45, zv., 50, zv., 51. (In Russian)

ДАХО, ф. 537, оп. 1, спр. 179, Арк. 45, зв., 50, зв.

Fabrichno-zavodskaya promyshlennost po Poltavskoy gubernii. Po svedeniyam, poluchennym ot vladel'cev fabrik i zavodov. Poltava, 1905. (In Russian)

Фабрично-заводская промышленность по Полтавской губернии. По сведениям, полученным от владельцев фабрик и заводов. Полтава, 1905.

Finansovyyi otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1912 god. Glavnoe upravlenie neokladnykh sborov i kazennoj prodazhi pitej. Sankt-Peterburg, 1913. (In Russian)

Финансовый отчет по казенной винной операции за 2012 год. Главное управление неокладных сборов и казенной продажи питей. Санкт-Петербург, 1913.

Finansovyyi otchyot po kazyonnoy vinnoy operatsii za 1914 god. Glavnoe upravlenie neokladnykh sborov i kazennoj prodazhi pitej. Petrograd, 1915. (In Russian)

Финансовый отчет по казенной винной операции за 2014 год. Главное управление неокладных сборов и казенной продажи питей. Петроград, 1915.

Fridman, M. *Nasha finansovaya sistema.* Sankt-Peterburg, 1905. (In Russian)

Фридман, М. *Наша финансовая система.* Санкт-Петербург, 1905.

Fridman, M. *Vinnaya monopoliya. Tom II. Vinnaya monopoliya v Rossii.* Petrograd, 1916.
(In Russian)

Фридман, М. *Винная монополия. Том II. Винная монополия в России.* Петроград, 1916.

Gredinger, M. *Osnovyi piteynoy monopolii v Rossii,* Pernov, 1897. (In Russian)

Гредингер, М. *Основы питейной монополии в России.* Пернов, 1897.

Kazyonnaya prodazha vina. Izdanie glavnogo upravleniya neokladnix sborov i kazennoj prodazhi pitej. Sankt-Peterburg, 1900. (In Russian)

Казенная продажа вина. Издание главного управления неокладных сборов и казенной продажи питей. Санкт-Петербург, 1900.

Lokot', T. *Vyudzhnaya i podatnaya politika Rossii,* Moskva, 1908. (In Russian)

Локоть, Т. *Бюджетная и податная политика России.* Москва, 1908.

Lutohin, S. *Graf S. Yu. Vitte kak ministr finansov,* Petrograd, 1915. (In Russian)

Лутохин, С. *Граф С. Ю. Витте как министр финансов.* Петроград, 1915.

Ministerstvo finansov. 1904–1913. Sankt-Peterburg, 1914. (In Russian)

Министерство финансов. 1904–1913. Санкт-Петербург, 1914.

Ozerov, I. *Osnovy finansovoy nauki. Byudzhel. Formy izzimanija. Mestnyie finansyi. Gosudarstvennyiy kredit.* Moskva, 2008. (In Russian)

Озеров, И. *Основы финансовой науки. Бюджет. Формы взимания. Местные финансы.* Государственный кредит. Москва, 2008.

Pylypenko, O. *Ukraina u zovnishnoekonomichnykh zviyazkakh Rosii naprykintsi XIX–pochatku XX stolit'. Siverianskyi litopys [Severyansky chronicle],* no. 3, 2007, s. 55–63. (In Ukrainian)

Пилипенко, О. Україна у зовнішньоекономічних зв'язках Росії наприкінці XIX – початку XX століть. *Сіверянський літопис*, № 3, 2007, с. 55-63.

Shvanebakh, P. *Nashe podatnoe delo.* Sankt-Peterburg, 1903. (In Russian)

Шванебах, П. *Наше податное дело.* Санкт-Петербург, 1903.

Solovev, Y. *Ministerstvo finansov Rossiyskoy imperii (1858-1903 gg.): ustroystvo i funkcionirovanie.* Dissertaciya na soiskanie stepeni kandidata istoricheskix nauk. Moskva, 2003. (In Russian)

Соловьев, Я. *Министерство финансов Российской империи в 1858-1903 гг.: устройство и функционирование.* Диссертация на соискание степени кандидата исторических наук. Москва, 2003.

Yasnopolskiy, L. (ed.). *Statistiko-ekonomicheskie ogherki oblastey, guberniy i gorodov Rossii. Tom 1. Statistiko-ekonomicheskii otdel.* Kiev, 1913. (In Russian)

Яснопольский, Л. (ред.). *Статистико-экономические очерки областей, губерний и городов России. Том 1. Статистико-экономический отдел.* Киев, 1913.

Zholobova, G. *Chastnaya trgovlya v usloviah rossijskoj modernizacii (1881–1913 gg.): mekhanizm pravovogo regulirovaniya otraslej.* Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni doktora yuridicheskix nauk. Moskva, 2015. (In Russian)

Жолобова, Г. *Частная торговля в условиях российской модернизации 1881–1913 гг.: механизм правового регулирования отраслей.* Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Москва, 2015.

Mykola Ponyrko

Master of History, PhD student

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

24 Kyievo-Moskovs'ka Str., 41400, Hlukhiv, Ukraine

Email: mikolapontrko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9312-5010>

**ACTIVITIES OF EXCISE SUPERVISION
DURING THE INTRODUCTION OF STATE SALES
OF ALCOHOLIC BEVERAGES ON THE LEFT BANK OF UKRAINE
AT THE END XIX–OF THE EARLY XX CENTURY**

The purpose of work is to analyze the activities of the excise departments of the Ministry of Finance of the Romanov Empire during the introduction of state sales of alcoholic beverages on the Left Bank of Ukraine in the late XIX – early XX centuries. On the basis of source materials of the end XIX – of the beginning of XX centuries, and archival documents of the State Archives of Sumy, Chernihiv and Kharkiv regions the activity of excise departments during the introduction of state sale of alcoholic beverages on the Left Bank of Ukraine at the end XIX – of the beginning of the XX centuries is characterized. It is analyzed that changes in the central office of the Ministry of Finance, which was engaged in indirect tax collection, also affected the activities of excise departments in the Ukrainian provinces of the Left Bank of Ukraine. Excise departments in the region have acquired greater regulatory powers regarding the taxation of taxable persons, increased the staff of excise agencies and increased cash expenditures on business operations of the departments, they formed new structures of officials subordinate to the Ministry of Finance. The poorly accounted reasons for the introduction of the state wine monopoly are highlighted, among which it is worth noting the chronicprotracted crisis of overproduction of the wine industry, which was not a side effect of the monopoly, but preceded it. It is noted that the profitability of state sales of alcohol is high and it has grown. On the other hand, the introduction of state sales of alcoholic beverages carried the risk of increasing dependence on drinking income of a significant part of the revenue side of the budget. It is also noted that the increase in profits from the circulation of alcoholic beverages was mainly due to increased taxation of production indicators of taxable entities, along with variations in purchase and distribution prices for raw alcohol and rectified alcohol, rather than an increase in alcohol consumption by the population. The introduction of state sale of alcohol had one of the least significant consequences, compared to the excise system of taxation of alcoholic beverages, the overpayment of the population, when drinking alcoholic beverages. When implementing the state wine monopoly of the territory

of Chernihiv, Poltava and Kharkiv provinces, the excise supervisory authorities, taking into account the predominance of small-scale agricultural distilling in the deployment, were forced to guarantee the plants a minimum supply, given the size of the province's factories. Due to the restriction of the alcohol trade on the Left Bank of Ukraine, the illegal sale of alcoholic beverages spread, which, despite the police measures of excise supervisors, could not be stopped. With the introduction of the wine monopoly, the consumption of spirits among the population decreased, as the reform changed the conditions of production and sales, but did not and could not affect the reasons for the consumption of spirits, as the reasons are derived from a number of social and cultural factors, these reasons do not depend on the trade in alcohol. Therefore, the impact of dry legislation on the Left Bank of Ukraine in the 1914–1917 years needs to be disclosed.

Keywords: wine monopoly, provincial excise administrations, liquor trade, Livoberezhna Ukraine.

Текст надійшов до редакції 29.05.2022.

The text was received by the editors 29.05.2022.

Текст затверджено до друку 27.06.2022.

The text is recommended for printing 27.06.2022.